

LA TARRACONENSE MEDITERRÀNIA A PARTIR DE PLINI EL VELL

EUDALD VILAS i PUJOL

L'estudi de la realitat urbana provincial, en el nostre cas la *Tarraconensis*, és un dels principals aspectes a tenir en compte per a una correcta configuració de la romanització d'aquesta i altres zones de l'Imperi Romà. Així, en els darrers anys s'ha anat ampliant el volum de bibliografia, tant pel que fa a l'activitat arqueològica en els centres urbans d'època romana, com en el camp del dret públic romà.

Això però, com és lògic, suposa l'obertura de noves polèmiques i noves línies d'investigació, la qual cosa demostra que, tant els que treballen pròpiament en arqueologia urbana com la resta d'historiadors que s'ocupen dels diferents períodes de la presència romana a les províncies hispanes, tenim pendent un debat general sobre la configuració del territori provincial que es desprèn de l'aplicació d'uns models urbans, d'una xarxa viària i de comunicació, i sobretot de la modificació de la configuració jurídica dels diferents grups poblacionals hispanes, tant indígenes com d'origen italià.

Vist, però, el desigual grau de coneixement de la realitat arqueològica que presenten cada un dels centres, segurament queda més legítim establir les bases d'aquest treball partint de la descripció literària d'època clàssica que, ja des de Mommsen (Mommsen, 1888), ha centrat la gran majoria de les aportacions historiogràfiques sobre la configuració provincial de la *Tarraconensis*, la categoria politicoadministrativa dels centres i la condició jurídica dels seus habitants: la descripció de les províncies hispanes en la part geogràfica de la *Naturalis Historia*, de Plini el Vell.

Ara bé, qualsevol interpretació del text de Plini ha de partir d'una mínima anàlisi literària que emmarqui autor i obra. Així, sense pretendre resoldre aquí els problemes sobre el *cursus honorum* de Plini el Vell

(Mommsen, 1884, p. 30 i s.; Syme, 1987), sí que cal considerar la *Naturalis Historia* com una obra que, dins del gènere enciclopèdic, traspua la ideologia i els conceptes filosòfics propis del moment alt imperial (Della Corte, 1982, p. 21 i s.; Sconocchia, 1987), atès que el mateix Plini estableix (PLIN. nat. hist., XXVII.1), d'una banda, la seva admiració per la Natura, que genera totes les coses, i de l'altra, la seva militància en favor de la *Pax* i l'Imperi romans, que en faciliten el coneixement dibuixant una natura benigna i provident que reflecteix el pensament estoic.

Des de la carta prelatòria on dedica l'obra ja acabada a l'emperador Titus cap a l'any 77-78 dC, el mateix Plini pot ser utilitzat com a font per interpretar-ne el contingut, perquè el calaix de sastre que constitueixen els trenta-set llibres de l'única de les obres conservades de Plini el Vell pot ser analitzat d'acord amb continguts, i els llibres que conformen la part de la "geografia" estan impregnats de la idea que l'estudi de les coses ha de servir després com a instrument polític, i el coneixement dels territoris ha de ser una de les tasques dels càrrecs als quals el mateix estat atorga l'*Imperium*, i la consulta arxivística estarà molt estretament lligada a aquesta feina.

Per això, la forma externa de la *Naturalis Historia*, amb la ja esmentada configuració enciclopèdica, és un inventari que ho abasta i ho compta tot, i on es reproduïx més al peu de la lletra aquesta estructura és precisament en la geografia (i és dins d'aquest apartat que caldrà considerar la descripció de la *Hispania Tarraconensis*): es compten les ciutats, les unitats administratives, els grups poblacionals o ètnics, les distàncies i els diferents tipus d'accidents geogràfics.

Aquests reculls són expressats ja en els *indices* que, llibre a llibre, inventarien els continguts de la *Naturalis Historia*, així com un llistat d'autors llatins i estrangers que, en principi, haurien de ser els que s'haurien utilitzat per elaborar cada part (Plini. nat. hist., I). Precisament aquests autors i, més concretament, la identificació de les fonts utilitzades per Plini en la descripció de les diferents terres, constitueixen possiblement el principal element de discussió per interpretar les seves informacions, i és a partir d'intentar valorar aquestes fonts amagades en el text que caldrà separar les diferents parts i, valorant-ne la provenença i el caràcter concret que pugui tenir una determinada informació, contextualitzar-la per tal de poder-ne fer un correcte ús històric i historiogràfic.

Per tant, en el marc dels passatges on es fa un repàs de la situació de

les tres províncies hispanes d'acord amb la documentació que l'autor llatí té al seu abast, caldrà diferenciar les dades que aporta Plini el Vell, segons es refereixin a camps diferents en funció del tipus de font de la qual procedeixen, i cal que en l'estudi històric no s'utilitzin conceptes que Plini ens presenta referits a un àmbit determinat com a eines de treball per a l'anàlisi en altres paràmetres.

Així, si ens centrem ja en la *Provincia Tarraconensis*, segurament fóra útil, en primer lloc, engrunar el text plinià per intentar entreveure'n les fonts originàries. La intenció, doncs, és sensiblement diferent de la dissecció més temàtica que establí Detlefsen (Detlefsen, 1873).

En primer lloc, trobarem una mena d'introducció a les dades que, sobre la província, es disposa a exposar:

PLIN. nat. hist. III.18: *Citerioris Hispaniae sicut conplurimum prouinciarum aliquantum uetus forma mulata est, utpote cum Pompeius Magnus tropaeis suis, quae statuebat in Pyrenaeo, DCCCLXVI oppida ab Alpibus ad fines Hispaniae ulterioris in dicionem ab se redacta testatus sit. (...)*

“18 L'antiga forma de la *Hispania Citerior*, com la de moltes altres províncies, ha canviat, ja que Pompeu el Gran en els trofeus que erigí a *Pyrenaeo* va declarar que havia sotmès 866 *oppida* des dels Alps fins al límit de la *Hispania Ulterior*.”

Aquesta és una referència dels *mirabilia*, l'anecdolari que va recollint Plini de llocs diversos, i que aplega en els *commentarii* que Plini el Jove ens diu que recollia contínuament (Plini *ep.* III.5). Fàcilment podríem englobar aquesta al·lusió en una sèrie d'elements que són recurrents en l'obra de Plini: *Res et historiae et observationes*. Cal tenir en compte això des d'un principi, perquè aquesta mena d'informacions seran fruit del tractament que Plini el Vell dóna als seus materials, a través de notes individualitzades d'acord amb cada un dels arguments que considera (i caldrà entendre que cada província es tracta per ella mateixa en el marc de la “geografia”), amb la qual cosa les informacions ens seran exposades amb una evident unitat estructural i textual (Locher, 1986), malgrat que puguin provenir d'àmbits cronològics i de contingut totalment diversos. En aquest primer paràgraf, es fa referència a una font de “recompte” i probablement oficial d'època de Pompeu, que Plini contrasta amb una font posterior (probablement de l'època d'August-Agrippa, més o menys actualitzada fins al moment de redacció).

els Iacetani, i, a través dels Pirineus, els Ceretani i després els Vascones. En canvi, a la costa hi ha la colònia de Barcino, amb el sobrenom de Faventia, els *oppida* de ciutadans romans de Baetulo, Iluro, el riu Arnum, Blandae, el riu Alba, Emporiae, aquest [*oppidum* és] doble, d'antics *incolae* i grecs que foren descendents de foceus, i el riu Ticer. Des d'aquest, a 40 milles hi ha Pyrenaea Venus a l'altre costat del promontori.”

Les consideracions literàries que cal que emmarquin l'anàlisi d'aquest fragment, i sobretot la diversitat de fonts que han pogut concórrer en la seva redacció (des de les fonts oficials abans esmentades fins a periples anteriors, anecdotaris diversos de cronologies dispars i, potser en menor grau, observacions pròpies de quan Plini ocupà un càrrec públic en la *Tarraconensis*, en l'única de les procuradories que exercí que tenim explícitament constatades: PLIN. *epist.* III, 5.17) fan que sigui, si més no, difícil aplicar-hi un sistema interpretatiu que pugui portar a deduir les característiques d'un determinat centre segons el que en diu Plini.

Molt més homogènia se'ns presenta la descripció dels set *conventus iuridici* en els quals és dividida la Citerior *Tarraconensis*:

PLIN. nat. hist. III.23: *Nunc per singulos conuentus reddentur insignia praeter supra dicta.(...)*

“23 Ara a través dels *conventus* un a un, es reproduiran les coses senyalades a més de les que ja s'han dit.”

Dins de cada *conventus*, s'enumeraran alguns dels *populi*, segons les diferents categories, i dins d'aquestes, en ordre alfabètic. Cal recordar que, en època antiga, per ordenar alfabèticament es tenia en compte només la primera lletra.

Primer, el *Conventus Tarraconensis*:

PLIN. nat. hist. III.23: *[...] Tarracone disceptant populi XLII, quorum celeberrimiciuium romanorum Dertosani, Bisgargitani; Latinorum Ausetani, Ceretani qui Iuliani cognominantur et qui Augustani, Edetani, Gerundenses, Iessonienses, Teari qui Iulienses; stipendiariorum Aquicaldensis; stipendiariorum Aquicaldenses, Aesonenses, Baeculonenses.*

“A Tàrraco van a judicar 42 *populi*, els més famosos dels quals són, de ciutadans romans, els Dertosani, els Bisgargitani; de llatins, els Ausetans, els Ceretans -els quals es coneixen amb el sobrenom de Iuliani i també amb el d'Augustani-, els Edetans, els Gerundenses, els Iessonienses, els Teari, amb el sobrenom de Iuliane; d'estipendiariis, els Aquicaldenses, Aesonenses i Baeculonenses.”

Seguidament, el *Caesaraugustanus*, seguint el mateix esquema:

PLIN. nat. hist. III.24: *Caesaraugusta colonia immunis, amne Hiberno adfusa, ubi oppidum antea uocabatur Salduba, regionis Edetaniae, recipit populos LV: ex his ciuium Romanorum Bilbilitanos, Celsenses ex colonia, Calagurritanos qui Nasici cognominantur, Ilerdenses Surdaonum gentis, iuxta quos Sicoris fluuius, Oscenses regionis Suessetaniae, Turiassonenses; Latinorum ueterum Cascantenses, Ergauicenses, Gracurritanos, Leonicenses, Osicerdenses; foederatos Tarracenses; stipendiarios Arcobrigenses, Andelonenses, Aracelitanos, Bursaonenses, Calagurritanos qui Fibularense cognominantur, Conplutenses, Carenses, Cincienses, Cortonenses, Damanitanos, Ispalenses, Ilursenses, Iluberitanos, Iacetanos, Libienses, Pompelonenses, Segienses.*

“24 La colònia immune de Cesaraugusta, banyada pel riu Ebre, on abans hi havia l’*oppidum* que era anomenat Salduba, en la regió Edetania, rep 55 *populi*: entre aquests hi ha, de ciutadans romans, els Bilbilitani, els Celcenses -abans colònia-, els Calagurritani, que són coneguts amb el sobrenom de Nasici, els Ilerdenses *gentes* dels Surdaoni, al costat dels quals hi ha el riu Sicoris, els Oscenses de la regió Suessetania, els Turiassonenses; de llatins antics, els Cascantes, els Ergavicenses, els Gracurritanos, els Leonicenses, els Osicerdenses; federats, els Tarracenses; estipendiariis, els Arcobrigenses, els Andelonenses, els Aracelitanos, els Bursaonenses, els Calagurritanos, que són coneguts amb el sobrenom de Fibularense, els Conplutenses, els Carenses, els Cincienses, els Cortonenses, els Damanitanos, els Ispalenses, els Iluberitanos, els Iacetanos, els Libienses, els Pompelonenses i els Segienses.”

Després, el *Carthaginiensis*:

PLIN. nat. hist. III.25: *Carthaginem conueniunt populi LXV exceptis insularum incolis ex colonia Accitana Gemellense, ex Libisosana cognomine Foraugustana, quibus duabus ius Italiae datum, ex colonia Salariense, oppidani Lati ueteis Castulonenses qui Caesarii iuuenales appellantur, Saetabitanus qui Augustani, Valerienses. stipendiariorum autem celeberrimi Alabanenses, Bastitani, Consaburrenses, Dianenses, Egelestani, Ilorcitani, Laminitani, Mentisani qui et Oretani, Mentisani qui et Bastuli, Oretani qui et Germani cognominantur, caputque Celtiberiae Segobrigenses, Carpetaniae Toletani Tago flumini inpositi, dein Viatienses et Virgilienses.*

“25 Van a convent a Cartago [Nova] 65 *populi*, excepte els *incolae*

de les illes, l'excolònia Accitana Gemellense, l'ex-Libisosana, amb el sobrenom de Foroaugustana -a les quals ha estat atorgat el dret d'Itàlia-, l'excolònia Salariense; *oppidans* antics, en el Latium, hi ha els Castulonenses, que s'anomenen Caesarii Iuvenales, els Saetabitani, que són anomenats Augustani, i els Valerienses. Per altra banda, els més cèlebres dels estipendiàries són els Alabenses, els Bastitani, els Consaburrenses, els Dianenses, els Egelestani, els Ilorcitani, els Laminitani, els Mentestani, anomenats Oretani, els Mentestani, anomenats Bastuli, els Oretani, que es coneixen amb el sobrenom de Germani, i els Segobrigenses, capital de la Celtibèria, els Toletani de la Carpetània, situats al riu Tagum, i després els Viatienses i els Virgilienses.”

En el cas del *Conventus Cluniensis*, apareixen els primers signes de divergència respecte a les anteriors descripcions conventuals que conformarien el que podríem anomenar la Tarraconense Mediterrània i que es podrà analitzar amb una certa uniformitat:

PLIN. nat. hist. III.26: *In Cluniensem conuentum Varduli ducunt populos XIII, ex quibus Alabanenses tantum nominare libeat, Turmogidi III, in quibus Segisamonenses et Segisamaiulienses. in eundem conuentum Carietes et Vennenses V ciuitatibus uadunt, quarum sunt Velienses. eodem Pelendones Celtiberum IIII populis, quorum Numantini fuere clari, sicut in Vaccaeorum XVII ciuitatibus Intercatienses, Palantini, Lacobrigenses, Caucenses. 27 nam in Cantabricis VIII populis Iuliobriga sola memoretur, Autrigonum X ciuitatibus Tritium et Virouesca. Areuacis nomen dedit fluius Areua. horum VI oppida, Secontia et Vxama, quae nomina crebro aliis in locis usurpantur, praeterea Segouia et Noua Augusta, Termes ipsaque Clunia, Celtiberiae finis. ad oceanum reliqua uergunt Vardulique ex praedictis et Cantabri.*

“26 En el *Conventus Cluniensis* els Varduli hi porten 13 *populi*, dels quals només és agradable anomenar els Alabenses; els Turmogidi, 4, entre els quals hi ha els Segisamonenses i els Segisamaiulienses. Van al mateix *conuentus* els Vennenses, amb 5 ciutadanes, entre les quals hi ha els Velienses. En el mateix [*conuentus*], els Pelendones dels Celtibers, amb 4 *populi*, dels quals foren famosos els Numantini, així com entre les 17 ciutadanes dels Vaccae hi ha els Intercatienses, Palantini, Lacobrigenses i Caucenses. 27 En canvi, entre les nou ciutats Cantabri només es recordarà Iuliobriga, i entre les 10 ciutats dels Autrigoni, Tritium i Virovesca. El riu Areva va donar el nom als Arevaci, i els 6 *oppida* d'aquests són Secontia i Uxama, el nom de les

quals sovint són presents en altres llocs, i a més, Segòvia, Nova Augusta, Termes i la mateixa Clúnia, en el límit de la Celtibèria. La resta mira cap a l'oceà, també els Varduli, ja mencionats, i els Cantabri.”

Per primer cop, no hi ha una divisió dels grups de població d'acord amb unes categories funcionals dins d'una ordenació legal romana, sinó que, en aquest cas, clarament els *populi* esmentats s'agrupen en organitzacions superiors de caràcter molt més ètnic en el sentit que s'apropriarien molt més a una realitat indígena.

Aquest aspecte es continuarà posant de manifest en els següents *conventus* descrits: El *Conventus Asturum*:

PLIN. nat. hist. III.28: *Iuguntur iis Asturum XXII populi diuisi in Augustanos et Transmontanos, Asturica urbe magnifica. in iis sunt Gigurri, Paesici, Lancienses, Zoelae. numerus omnis multitudinis ad CCXL liberorum capitum.(...)*

“28 Limiten amb aquests els 22 *populi* dels Asturi, dividits en Augustani i Transmontani, amb la magnífica ciutat d'Asturica. Entre aquests hi ha els Gigurri, els Paesici, els Lancienses i els Zoelae. El nombre total de gent arriba a 240.000 persones.”

El *Conventus Lucensis*:

PLIN. nat. hist. III.28: *[...] Lucensis conuentus populorum est sedecim, praeter Celticos et Lemauos ignobilium ac barbarae appellatio-niis, sed liberorum capitum ferme CLXVI m.[...].*

“El *conventus* Lucensis té 16 *populi*, excepte els Celtici i els Lemavi, amb noms difícils i bàrbars; però el nombre de persones lliures és de prop de 166.000.”

I, finalment, el *Conventus Bracarum*:

PLIN. nat. hist. III.28: *[...] Simili modo Bracarum XXIII ciuitates CCXXXV m. capitum, ex quibus praeter ipsos Bracaros Bibali, Coelerni, Callaeci, Equaesii, Limici, Querquerni citra fastidium nominentur.*

“Semblantment, el Bracarum té 24 ciutadanes i 285.000 persones, dels quals, a part dels mateixos Bracari Bibali, hi ha els Coelerni, els Callaeci, els Equaesii, els Limici i els Quercerni, i els altres són anomenats amb menyspreu.”

En la descripció d'aquests tres darrers *conventus*, no només hi manca qualsevol referència a categories englobables en la configuració legal pròpiament romana, sinó que apareix la novetat de comptar el nombre d'individus lliures.

Finalment, abans de passar a la *Provincia Narbonensis*, i tancant en certa manera una estructura circular, es donen unes dades novament sumàries acompanyades d'altres informacions complementàries que, per a l'objecte d'estudi en aquest treball, serien més aviat anecdòtiques:

PLIN. nat. hist. III.29: *Longitudo citerioris Hispaniae est ad finem Castulonis a Pyrenaeo DCVII m.p. et ora paulo amplius, latitudo a Tarracone ad litus Oiarsonis CCCVII m., e radicibus Pyrenaei, ubi cuneatur angustiis inter duo maria; paulatim deinde se pandens, qua contingit ulteriorem Hispaniam, tantundem et amplius latitudini adicit. 30 metallis plumbi, ferri, aeris, argenti, auri tota ferme Hspania scatet, citerior et specularis lapidis, Baetica et minio. sunt et marmorum lapicidinae. uniuersae Hispaniae Vespasianus Imperator Augustus iactatum procellis rei publicae Latium tribuit. Pyrenaei montes Hispanias Galliasque disterminant promunturiis in duo diuersa maria proiectis.*

“29 La llargada de la Hispània Citerior és, des del límit de Castulo fins als Pirineus, de 607 milles, i una mica més a la costa; l'amplada, des de Tàrraco fins al litoral d'Oiarso, és de 307 milles; des del peu dels Pirineus, on hi ha una falca més estreta entre dos mars, es va eixamplant, i al límit amb la Hispània Ulterior afegeix altrament a l'amplada. 30 Gairebé tot Hispània té abundants mines de plòm, ferro, coure, plata i or; la Citerior, sobretot en pedres especulars, i la Bètica, en cinabri. També hi ha pedreres de marbre. L'emperador Vespasià concedí a tot Hispània un [dret] Latium, desprestigiats, però, per les convulsions patides per l'Estat. Els Pirineus separen les Hispànies de les Gàl·lies, amb promontoris que s'endinsen en els dos mars oposats.”

En aquest recull final, es mencionen, en primer lloc, les mesures de la província, que, per paral·lelisme amb la resta de distàncies que en general ofereix Plini, hauran de ser atribuïdes a Agrippa, font constant en la part geogràfica, i que, des de Detlefsen (Detlefsen, 1909) fins al treball més recent de Nicolet (Nicolet, 1988, p. 110 i s., amb la bibliografia anterior), presenta la controvèrsia de quin tipus de font hem d'entendre que s'amaga sota l'autoria d'Agrippa: si es tracta d'uns *commentarii* escrits que haurien servit de base per a la representació de l'*orbis pictus* en el Porticus Vipsania; si és pròpiament aquest mapa o un model que el reproduïx, o el cens que se li atribueix. Caldrà, potser, entendre els treballs d'Agrippa en un sentit prou ampli per poder incloure-hi tot un seguit de reculls de dades oficials que s'aniran actualitzant posteriorment, referides tant a les qüestions censals que l'estat

necessita per a la seva actuació fiscal, com a les descripcions geogràfiques, essencials per a una correcta actuació militar. No estarien tampoc gaire allunyats conceptualment d'aquesta documentació altres registres oficials, com ara les *Formulae Provinciarum* (Henderson, 1942).

Un altre punt no resolt d'aquesta última part és el problema de l'extensió del *Latium* a tot Hispània per part de Vespasià, que haurem de datar amb una àmplia forquilla cronologia entre el 70 i el 74 dC, la qual cosa determinaria una cronologia *post quem* per a la redacció de la descripció de la Tarraconense (Zecchini, 1990, amb bibliografia anterior).

A causa d'aquesta disparitat en les fonts i en la naturalesa de les informacions contingudes en la *Naturalis Historia*, cal centrar-se en un sol aspecte, i el més unitari és, sense cap mena de dubtes, el dels *conventus*. Malgrat les diverses funcions que puguin desenvolupar (Ssncho, 1978, p. 189 i s.), caldrà considerar que la seva raó de ser fonamental és de caràcter jurídic (Perez, 1981, p. 38), i el seu element constituent bàsic (els *populi* en el cas de les zones més romanitzades, que representen els *conventus* de la façana mediterrània de la *Tarraconensis*, o les *civitates*, que haurem d'entendre en el sentit de ciutadania al nord-oest), haurà de tenir també un sentit en l'àmbit de l'administració de justícia, i, per tant, una configuració de tipus legal molt més accentuada que una configuració ètnica (Capalvo, 1986, p. 51-56) difícilment explicable en àrees prou romanitzades al tombant del canvi d'era, com ara la façana mediterrània de la Tarraconense o la Bètica.

Recordem que Plini només cita els *populi* de més anomenada (o els que li resulten més fàcils d'anomenar), que sempre els menciona en plural, i que, per tant, fa referència a grups de persones, no pas a cap ciutat en singular, la qual cosa, quan sembla que reproduceix de manera gairebé directa una documentació oficial, ha de ser, si més no, tingut en compte.

Potser no fóra desgavellat considerar que com a *populi* se'ns documenten grups poblacionals amb capacitat jurídica pròpia, i que les diferents categories en les quals es troben distribuïts posen de manifest la condició jurídica dels individus que els conformen, cosa que portaria en l'últim extrem a la separació entre la categoria politicoadministrativa que pot ostentar un determinat centre urbà i la condició dels seus habitants: el fet que en l'enumeració dels "més cèlebres" del relat plinià hi hagi una certa coincidència amb realitats urbanes testimoniades per altres fonts i per l'arqueologia, no ens ha de fer oblidar que desconeixem quins eren els altres *populi*, i, per tant, si estaven lligats a l'existència d'un nucli urbà; i en segon lloc, la datació en

principi augustiana de les fonts utilitzades per Plini en el recull conventual, no implica necessàriament que, en època flàvia, del *Conventus Tarraconensis* encara en continuessin dependent només 42 *populi*: hem de tenir en compte que a partir de Vespasià, i com a conseqüència de l'extensió del *Latium*, es produeixen nombrosos canvis a tots els nivells en la societat romana de la Península, que resulten evidents en la zona de la Tarraconense Mediterrània, on apareixen nous *municipia* lligats a la necessitat de dotar els habitants d'Hispania de mecanismes efectius per assolir l'objectiu polític real d'una mesura tan extraordinària dins dels procediments habituals fins aleshores de l'Estat romà d'època imperial: els municipis flavis donarien, gràcies al *Latium* (LEBEK, 1993), la possibilitat d'accedir a la ciutadania romana mitjançant l'exercici de magistratures locals a nombrosos personatges de les elits locals, amb una clara voluntat fiscalitzadora per part de Roma.

Lligat a aquest aspecte, les troballes epigràfiques aporten al debat historiogràfic el problema sobre l'existència d'una llei general flàvia que regularia la municipalitat (D'ORS, 1986), o sobre la possibilitat més factible que la inexistència d'aquest reglament general hagi de donar pas a l'anàlisi de cada una de les lleis municipals com a pròpies de cada centre (GALSTERER, 1987). En aquest marc, caldrà potser analitzar separatament la categoria política dels centres seguint amb matisos la línia exposada per Le Roux (LE ROUX, 1986), i la condició jurídica dels individus o dels diferent grups provincials, perquè el mateix *ius latii* sembla poder-se interpretar com un dret personal i com un dret que s'atorga a una comunitat i que, potser d'acord amb això, pot tenir també un component territorial (WIEGELS, 1978; HUMBERT, 1981), que probablement és el que tenim més clarament expressat en la relació conventual de Plini de la *Naturalis Historia*, i que s'establiria d'acord amb paràmetres diversos per bé que potser no independents de la realitat urbana a la qual estiguin, si més no, nominalment relacionats.

BIBLIOGRAFIA

- CAPALVO, A. (1986). "El léxico pliniano sobre Hispania: Etonimia y designación de asentamientos urbanos", *Caesaraugusta*, 63, p. 49-67.
- DELLA CORTE, F. (1982). "Struttura della Naturalis Historiae", *Acta Convegno di Como, 5-7 ottobre 1979*, Como.

- DETLEFSEN, D. (1873). "Die Geographie der Tarraconensischen Provinz bei Plinius", *Philologus*, 32, p. 600-668
- DETLEFSEN, D. (1909). *Die anordnung der geographischen Bücher des Plinius und ihre Quellen*, Berlín.
- D'ORS, A. (1986). *La Ley Flavia Municipal (Texto y comentario)*, Roma.
- GALSTERER, H. (1987). "La loi municipale des Romains: Chimère ou réalité?", *Revue Historique du Droit Français et Étranger*, 65-2, p. 181-203.
- HUMBERT, M. (1981). "Le droit latin impérial: Cités latines ou citoyenneté latine?", *Ktéma*, 6, p. 207-226.
- LEBEK, W.D. (1993). "La Lex Lati di Domiziano (Lex Irnitana): Le structure giuridiche dei capitoli 84 e 86", *Zeitschriften für Papyrologie und Epigraphie*, 97, p. 159-178.
- LE ROUX, P. (1986). "Municipe et droit latin en Hispania sous l'Empire", *Revue Historique du Droit Français et Étranger*, 64, p. 325-350.
- LOCHER, A. (1986). "The structure of Pliny the Elder's Natural History", *Science in the early Roman Empire: Pliny the Elder, his sources and influence*, Londres, p. 20-29
- MOMMSEN, T. (1884). "Eine Inschrift des älteren Plinius", *Hermes*, 19, p. 29-35.
- MOMMSEN, T. (1888). *Das Römische Staatsrecht*, Leipzig.
- NICOLET, C. (1988). *L'inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire Romain*, Paris.
- PÉREZ, A. (1981). "Els «Conventus Iuridici» romans. Una hipòtesi sobre el seu origen", *L'Avenç*, 44, p. 34-38.
- SANCHO, L. (1978). "Los «Conventus Iuridici» en la Hispania Romana", *Caesaraugusta*, 45-46, p. 171-194.
- SCONOCCIA, L. (1987). "La structure de la NH dans la tradition scientifique et encyclopedique romaine", *Helmantica*, 115-117, p. 307-316.
- SYME, R. (1987). "Carriere et amis consulaires de Pline", *Helmantica*, 115-117, p. 223-231.
- WIEGELS, R. (1978). "Das datum der verleihung des ius latii an die Hispanier: zur personal und municipalpolitik in den ersten regierungsjahren Vespasians", *Hermes*, 106, p. 196-213.
- ZECCHINI, G. (1990). "Plinio il Vecchio e la Lex Flavia Municipalis", *Zeitschriften für Papyrologie und Epigraphie*, 84, p. 139-146.